

Osmanlı'da Çay Tarımı

Basbakanlık Osmanli Arşivi Uzmanı Muhammet Safi bey'in "Osmanlı'da Çay Tarımı" adlı yazısından özetle alınmıştır.

Çay Türkiye'de ağaç olarak yaklaşık 100 seneden fazla bir zamandır bulunmaktadır. Tarım ve ziraat olarak ülkemizde yayılması 1930'ların sonralarına denk gelse bile yerli üretilen bitki olma macerası itibariyle bir asırdır topraklarımızda yetişmektedir diyebiliriz. Daha önceleri dışarıdan getirilirdi.

1889 yılında Japonya'ya gönderilen ve dönüş yolunda batan Ertuğrul Firkateyn'inden öncesine rastlayan bir dönemde Japonya'dan getirtilen çay tohumları ile Bursa'da ilk çay denemesi yapılmıştır.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan milyonlarca belgeden bir kaç tanesini teşkil eden ve çayla ilgili erişilebilen ilk Arşiv Belgesi olan "II. Abdülhamit tarafından numune çiftliklerinde çay bitkisinin yetiştirilmesi ve tarımının başlatılması için alt yapı çalışmalarının başlatılması emri" ile aynı buyruk doğrultusunda yapılan çalışmaların bir sonucunu teşkil eden ve rapor şeklinde padişahın bilgilerine Orman, Madenler ve Tarım Bakanı tarafından arz olunan ilk Osmanlıca "Çay Tarifnamesi" bu yazımızın konusunu teşkil etmektedir.

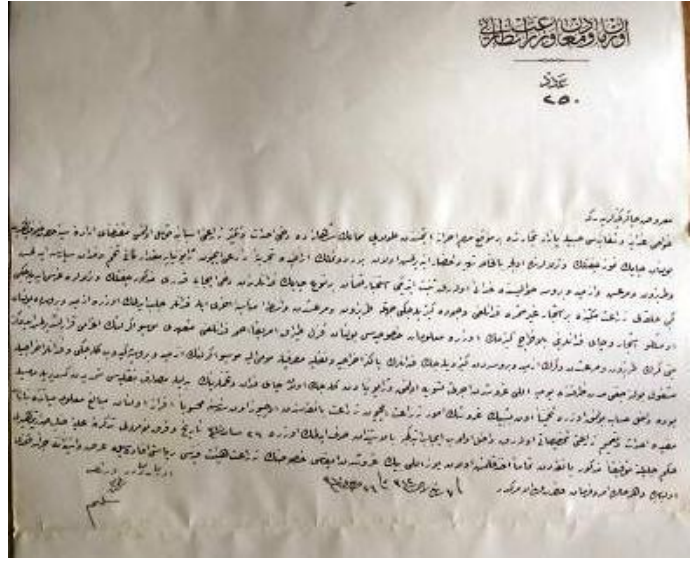
Aslında, en eski tarihli Osmanlıca belge, Orman, Madenler ve Tarım Bakanı Selim Paşa tarafından bakanlığının bütçesi ve gelir gider durumu ile ilgili geniş bilgileri verdiği yazısına bir ek olarak saraya sunduğu ve içerisinde, "padişahımızın buyrukları doğrultusunda Bursa'dan iki sepet derununda getirtilen çay fidanlarının saraya takdim edildiği ve bunların hemen dikilmesi icab ettiğinin" ilave olunduğu 13.05.1894 tarihli belgedir. Ancak bu tarihten önce var olduğu bu yazıdan anlaşılan padişah buyruğuna ulaşamadık. En üst düzeyde ve tarihi bir seyir içerisinde çay tarımı ile ilgili olarak bize metodolojik ve kronolojik ilk ve geniş bilgileri veren belge ise bundan 4.5 ay sonrasının tarihini taşıyan aşağıdaki belgedir. Lakin bu belge çay tarımı tabirinin geçtiği en eski tarihli belge olması özelliğini şimdilik muhafaza etmektedir. İleriki zamanlarda daha eski tarihli ve daha fazla belgeye ulaşmayı ve bunları paylaşmayı umuyorum.

II. Abdülhamit'in Orman, Madenler ve Tarım Bakanı Selim Paşa, kendi imzasıyla, 06.10.1894 tarihli ve 250 sayılı ve Sadrazama, yani Başveziire, bugünkü anlamıyla Başbakana yazdığı yazısında şunlardan bahsetmektedir:

"Bu hakir ve zayıf kulunuzun arzı şudur ki,

Çay bitkisi, besleyici ve iyileştirici özellikleri olduğu için ticaret pazarında ehemmiyetli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında da yetiştirilmesi ve tarımının yaygınlaştırılması hususlarına teşebbüs edilmesi padişahımızın buyruklarına bağlıdır.

Ülkemizin çeşitli yerlerinde bulunan nümüne çiftlik ve tarlalarında daha önceleri hazırlanmış olan birer dönümlük arazilerde deneme amaçlı olarak ekilmesi ve yetiştirilmesi için Japonya'ya yeterli sayıda tohum ve fidan sipariş edilmiştir.

Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği haber verilen bir tür çay bitkisi de vardır. Bunun da fidanlarından yeteri kadar örnekler alınıp nümune çiftlik ve tarlalarına dikilecektir.

Aynı şekilde Halkalı Ziraat Mektebi'nde meyvesiz ağaç fidanlığı meydana getirilecektir. Bunun için Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa'da bulunan meyvesiz ağaç ve çay fidanlarını getirmek üzere bu konularda özel bilgilere sahip olan Kızıltoprak Amerika Asma Fidanlığı Müteahhidi Mösyö Ekriln'in gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

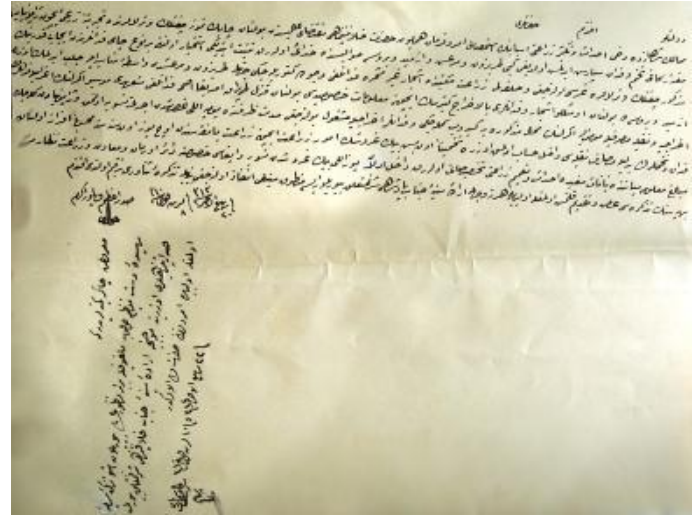
Gerek Trabzon ve Maraş'tan ve gerek İzmit ve Bursa'dan getirilecek fidanların yalnız nakliye masrafiyla Mösyö Ekriln'in masraflarının karşılanması gerekmektedir. Japonya'dan gelecek olan çay fidan ve tohumlarının ücretlerinin ne kadar olacağını şu anda kestirmek mümkün değildir. Bunlar için tahminen on beşbin kuruşun Ziraat İşleri için Ziraat Bankası'ndan 1894 senesi bütçesine mahsub ve "Yararlı Bitkiler Üretilmesi ve Ziraatının Yaygınlaştırılması Ödeneği" olarak dahil edilmesi icap etmektedir. Bu paranın Ziraat Bankası'ndan alınmış olan 150 bin kuruştan karşılanması, Ziraat Fen İşleri Başkanlığı'nın ifadesiyle makamınıza arz edilmiştir. Emir ve ferman padişahımız hazretlerindedir."

Sadrizam yani başbakan ve aynı zamanda II. Abdülhamit'in yaveri olan Cevat Paşa, Selim Paşa'nın kendisine arzettiği bu konuyu hemen saraya, padiyaha iletmiştir. Cevat Paşa'nın çay tarımının Osmanlı ülkesinde yetiştirilmesi için padişah'tan ferman ve buyruk istediği 19.10.1894 tarihli ve 1099 sayılı yazısı:

"Devletli Efendim Padişahım Hazretleri,

Osmanlı topraklarında da yetiştirilmesi ve ziraatının yaygınlaştırılması için buyruğunuza ihtiyaç duyulan çay bitkisinin, nümüne çiftlik ve tarlalarında deneme amaçlı olarak üretilmesi için Japonya'ya yeterli sayıda tohum ve fidan sipariş edilmiştir.

Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği bildirilen bir tür çay fidanlarından da icab ettiği kadarının aynı çiftlik ve tarlalara dikilecektir. Halkalı Ziraat Mektebi'nde meyvesiz ağaç fidanlığı meydana getirilecektir.

Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa'da bulunan o türden ağaç ve çay fidanlarını getirmek için bu konuda özel bilgisi bulunan Kızıltoprak Amerika Asma Fidanlığı Müteahhidi Mösyö Ekriln'in gönderilmesi isabetli olacaktır. Mösyö Ekriln buralardaki fidanların çıkartılması ve nakliyesi işleriyle uğraşacaktır.

Gerekli masrafların karşılanması için ve Japonya'dan gelecek fidan ve tohumların bedellerinin ödenmesi için Ziraat İşleri için Ziraat Bankası'ndan 1894 senesine mahsuben ödenmesi içine Orman, Madenler ve Ziraat Bakanlığı'nın müsaade isteği ve konunun gerçekleşmesi için de ferman buyurmanız babında bu yazı makamınıza yazıldı efendim."

Sadrizam Cevat Paşa'nın çay tarımı için istediği fermanın verildiğini II. Abdülhamit'in Başkatibi, Özel Kalemi Süreyya Bey'in 21.10.1894 tarihli yazısından anlıyoruz. Bu yazı ise aynı zamanda padişah iradesi, buyruğu anlamına geliyor. Osmanlı bürokrasisinde son zamanlarda, Bakanlıkların teşkilat olarak kurulduğu zamanlardan sonra padişahların fermanları veya buyrukları, emir talep edilen

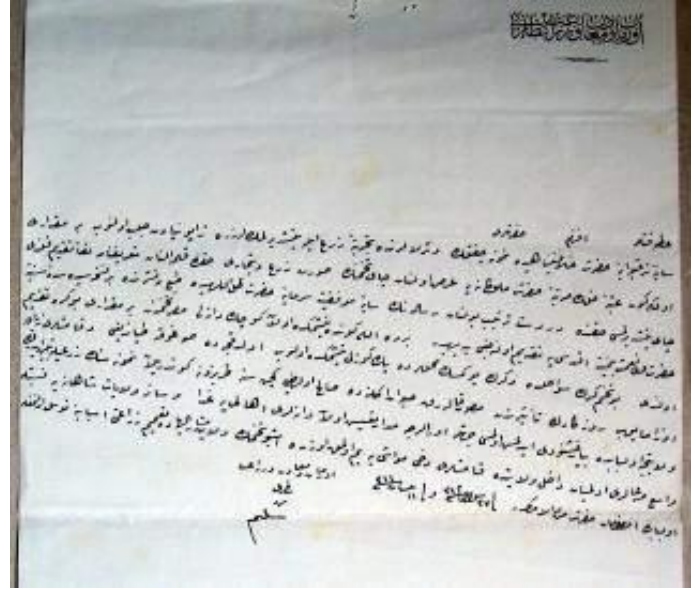
konunun bulunduğu Sadrazam yazısının altına Padişahın Başkatibi tarafından düşülen, “gereğince amel oluna” anlamına da gelen bir bürokratik dille ifade edilmeye başlanmıştır. Yapılan arza “uygundur” onayı ilave edilmiş ve amaç hasıl olmuştur. Bu tür belgelerin diplomatik karşılığı padişaha atfedilmek şartıyla “irade” ismiyle ifade edilmektedir.

Çayla ilgili gelişmeler sürmektedir. Ancak bu bitkinin yetiştirilmesinden önce ne olduğu, dünyanın nerelerinde yetiştiği, tarımının nasıl yapıldığı ve hakikaten Osmanlı topraklarında yetiştirilmesinde fayda olup olmadığına ortaya konulması gerekmektedir. Devletin tepesindeki iradenin izin vermesi ile yolu açılan çay tarımının Osmanlı Arşivi’nde bulunan ilk tarifnamesi aşağıdaki belgededir. Ancak bu tarifnameden önce Orman, Madenler ve Tarım Bakanı’nın padişaha bu yazıyı takdim ettiği bir üst yazısı vardır ki, çay tarımı ile ilgili olduğu kadar mısır tarımıyla da ilgili ipuçlarını bize vermektedir.

II. Abdülhamit’e sunulan 23.04.1895 tarihli bilgi yazısında Selim Paşa durumu şöyle aktarmaktadır:

“Şefkatli efendim hazretleri,

Zatınızın halifeli sayesinde nümüne (örnek) çiftlik ve tarlalarında deneme amaçlı olarak ekilerek yetiştirilmek üzere Japonya’dan getirtilip bir miktarı önceki gün makamınıza arz olunan çay tohumunun nasıl ekileceği ve nasıl yetiştirileceğine dair kaleme alınan tarifname ekte takdim kılınmıştır. Çay yetiştirilmesi hakkında kaleme alınacak bir kitap da basılıp dağıtılacaktır. Bu kitaptan bir tanesi de zat-i alilerine takdim edilecektir.

Bunun yanında, bir de elli günde yetişmekte olan küçük taneli mısır tohumundan bahsetmek istiyorum. Nümüne çiftliklerinde yetiştirilen mısırlardan bir miktarı bu kez size takdim olundu. Bu tohum gerek sahillerde ve gerekse yüksek yerlerde pek güzel yetişmektedir. Oldukça da soğuğa dayanıklıdır. Kamışları fazla uzamayıp rüzgârın tesirinden de etkilenmemektedir. Ayrıca hayvanlar da bunu yemekte dirler.

Geçen sene Trabzon’a gönderilen tohum örneği ekilip yetiştirilmiştir. Valilikçe bu konuda son derece olumlu görüşler bildirilmiştir. Mısır bitkisinin taneleri de oralar insanı tarafından bir gıda maddesi olacak özelliktedir. Kamışlarının da hayvanlara yem olması bu mısır tohumunun Trabzon’da tarımının yaygınlaştırılması çalışmalarına başlanmalıdır. Bu konuda ve her konuda emir ve ferman padişahımızdır.”

En Eski Tarihli Çay Raporu

Çayla ilgili risaleler ve kitaplar yazılmıştır. Ancak bunlar, Osmanlı topraklarında henüz yetiştirilmeyen, ithal yoluyla yurda giren daha çok uzakdoğu ülkeleri ile İran’dan getirtilen çaydan bahsetmektedirler. Daha açık bir ifadeyle kahvelerde, çay ocaklarında, yeni yeni ve yavaş yavaş da olsa girebildiği evlerde içilen çayla ilgilidir. Osmanlı topraklarında tarımı yapılacak bir bitki ve mahsül alınacak bir ürün olarak hiç ele alınmamıştır. Tarımı ile ilgili üst düzey girişim ve izinlerin verildiğini ve teşebbüslerin yapıldığını yukarıdaki satırlarda görmüştük. Bu teşebbüslerden yaklaşık bir yıl sonrasına tekabül eden bir zamanda kaleme alınan ve Selim Paşa’nın üst yazısıyla padişaha takdim olunan -şimdiye kadar ulaşılabilen- en eski tarihli Osmanlıca Çay Raporunu okuyalım:

Çay Fidanları Yetiştirilmesi Hakkında Tarifnamedir

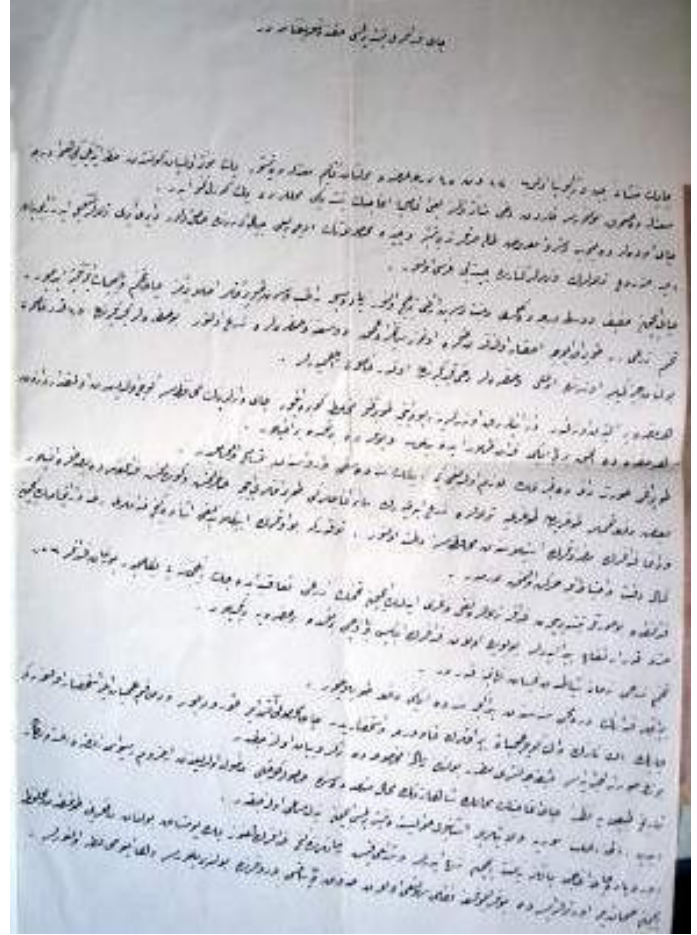
“Çayın anayurda Çin ve Japonya’dır. 23’üncü 45’inci enlemler aralığında bulunan ılıman iklimlerde yetişir. Pek sıcak olmayan güneşten hoşlandığı gibi fazla sert ve sağuk olmayan kardan da etkilenmez. Yani Kamelya ağacının yetiştiği yerlerde pek güzel yetişir.

Çay, ovalarda, güney ve doğuya bakan dağ sırtlarında yetişir. Ve Çin’de mahsulâtın’ü dağlık araziler üzerinde elde edilir. Çay buralarda ayrı ayrı tarlalarda yetiştirilir. Japonya’da ise ekili tarlalarla ve nehirlerin kenarında çit gibi ekilir.

Çay için hafif ve orta derecede killi, verimli ve serin arazi tercih olunur. Fazlasıyla rutubetli ve serin topraklar asla yaramaz. Çay tohum veya çelik ile çoğaltılır.

Tohum ekilmesi: Toprak iyice hazırlandıktan sonra 30 cm derinliğinde ve genişliğinde çukurlara ekilir. Bu çukurlar yekdiğerinden 1.5 m. kadar aralıklı bulunan çizgiler üzerinde olmalı ve çukurlar da yekdiğerinden o kadar aralıklı açılmalıdır.

Her çukura 6’dan 10’a kadar tane atılarak üzerlerine iyi ve ince toprakla karışık gübre atılır. Çay tanelerinin muhafazası güç olduğundan o kadar taneden her çukurda ancak bir veya iki fidan yetişebilir ve bunlar da birlikte bırakılır.

Toprağı devamlı şekilde temizlemek lazım olduğu gibi ilk senede sulama ıslak tutulmasından kaçınmamalıdır.

Bazı defa tohumlar doğrudan doğruya tarlalara ekilmeyerek diğer ağaçlar gibi toprakları iyice hazırlanmış ve gübrelenmiş fidanlıklarda yastıklara ekilir. Sürekli olarak fidanların zararlı otların istilasından muhafazasına dikkat olunur. Şu kadar ki, bu otların ayıklandığı esnada genç fidanlara zarar vermemek için için son derece dikkat ve özen ile hareket olunmak lazımdır.

Fidanlıktaki bu suretle yetiştirilen fidanlar tarlalara nakledilir ve ekilmek için tohumun ekilmesini takip edecek ikinci seneyi bekleyip, bu zaman fidanlar 0.26 metre kadar irtifa peyda ederler. Bu boyda olan fidanların ikisi veya üçü birlikte bir çukura dikilir.

Tohum ekimi zamanı Şubat’tan Nisan sonuna kadardır.

Yapraklar fidanın dördüncü senesinden başlayarak senede iki defa toplanır.

Çayın en nazik ve en güç işlemi, yaprakların kavurulması ve hazırlanmasıdır. Çay mahsulü ateş ile kavrulur. Ve bir takım işlemlerle hazırlanır ki, bunun yapılış şekli yayınlanacak olan çay risalesinde açıklanacaktır.

Çay ağacı Osmanlı topraklarının pek çok yerinde yetiştirilebilir. Çayın tabiatına uygun vilayetlerimiz

ise, Erzurum, Sivas, Ankara, Bursa, Aydın, Adana, Halep, Suriye vilayetleriyle İstanbul civarlarıdır. Bu bitkinin buralarda yetiştirilmesi için çalışmalar yapılacaktır.

Avrupa'da çay ağacını yalnız süs bitkisi olarak ekerler. Ve şiddetli kış zamanlarında genç fidanların henüz pek yumuşak bulunan filizlerini donmaktan muhafaza için saman ile örterlerse de bunlar limonluğa nakli kolay olan sandık veya saksı içlerinde bulundurulursa daha iyi muhafaza olunurlar.”